

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt: XXXI

TEMMUZ 1967

Sayı: 123

TENGİRŞENK, YUSUF KEMAL, *Vatan hizmetinde*. Bahar matbaası, İstanbul, 1967, 302 s.

Cumhuriyetin ilk devirlerinde mühim vekilliklerde bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, aslen Sinopludur ve Sinob'un kazalarından olan Boyabat'ta doğmuştur. Hâtıratının giriş mahiyetinde olan kısmında, hanımı evlendikleri gün olan 27 Nisan da kocası ile beraber Çamlıca'nın adalara nazır olan kısmında bir kayaya oturarak onun hayat hikâyesini dinlediğini yazmakta, cesareti kırılmışların tıpkı kocası gibi ümitlerini kırmadan azimle çalışmalarını gençlere tavsiye etmektedir. Bundan sonraki bahislerde Yusuf Kemal Tengirşenk kendi çocukluk ve tahsil hayatından bahsetmekte ve sonra da hâtıratına derc ettiği siyasî vesikalarla beraber kendi politik hayatını ve memleketine ettiği hizmetleri anlatmaktadır. Bu hâtırate mühim vesikalar da koymuştur. Bunlardan biri ve tarihimiz için pek fazla önemi haiz olan Rusya'nın Ankara elçisi Medivani'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektup ve Kâzım Karabekir Paşa'nın da ona verdiği cevaptır. Bu mektupta Rusya, Türkiye ile siyasî bir ahitname ve askerî bir ittifakname akdetmek için Türkiye'nin bir heyet yollamasını istemişti. Ancak Türkiye Rusya tarafından vâki olan bir dâvet üzerine bir heyeti Rusya'ya göndermiştir.

Yusuf Kemal Bey'in hâtıratı ondört bölüme ayrılmaktadır. Her bölüm ayrı bir hususiyet taşımaktadır. Kendisi halen hayatta olup 90 yaşındadır. Yazdığı hâtıratı bir ahbabı tarafından kitap haline konulmuştur. Kendisi tashihleri görmediği için bazı teknik hatalar olmuştur. Fakat gereken tashih kitabın ikinci basılışında yapılacaktır.

- I. Bölüm :
"Bir Anadolu çocuğunun tahsil hayatı".
- II. Bölüm :
"Siyasî simalarımız (Yusuf Kemal Bey) (13 Haziran 1937 tarihli İLERİ gazetesinden)".
- III. Bölüm : İki bahse ayrılmıştır.
"Meşrutiyetin ilânı".
"Adliyenin islâhı".
- IV. Bölüm :
"Otuz bir Mart Vakası".
- V. Bölüm :
"Adana vak'ası".
- VI. Bölüm :
"Avrupa'da tahsilim".
- VII. Bölüm :
"Adliye nezaretinde memurluğum".
- VIII. Bölüm :
"Adliyeden ayrılışım ve mebusluğum".
- IX. Bölüm :
"Ankara'ya gidişim".
- X. Bölüm :
"Meclisin açılışı ve Rusya'ya birinci gidişim".

- XI. Bölüm : “Ankara İtilâfnâmesi”.
- XII. Bölüm : “Başkumandan Paşa ile cepheye gidişimiz”.
- XIII. Bölüm : “Başkumandan Paşa'nın bizim eve gelmeleri”.
- XIV. Bölüm : “Zafer”.
- XV. Bölüm : “Hariciye vekilligimden istifaam”.
- XVI. Bölüm : “Türkiye - Rusya Muahedenâmesi”.
- Zeyl (I/A, I/B, I/C). İhtiva etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM (8 - 98)

Bu bölümde yazar kendi çocukluk ve tahsil hayatından bahsetmektedir. Tahsil hayatında türlü güçlüklerle uğramış, fakat hiç bir zaman yılmamıştır. Babası Kadı olduğu halde ikinci bir evlenme yaptığından kendisi ile meşgul olmadığı gibi, tahsil hayatı içinde lüzumlu parayı oğluna vermekten çekinmiştir. Yusuf Kemal Bey, o zaman İstanbul'a gelmiş ve ağabeyinin yardımı ile ve sonra da ufak tefek yaptığı işlerle edindiği paralarla tahsiline devam etmiştir. Bu uzun tahsil hayatında daima mekteplerde birinci olmuş ve bir ara da Tıbbiyeye girmiş, fakat o zaman hürriyet işleri ile fazlaca alâkadar olduğu için Fizan'a sürülme tehlikesi baş gösterdiğinden Tıbbiyeden çıkmağa karar vermiştir. Bundan sonra yazar memleketine (Sinop) döndüğünü ve orada bir müddet ağabeyi sürgünden dönünceye kadar ailenin mesuliyetini üzerine aldığı, fakat döndükten sonra hukuk tahsili için İstanbul'a gittiğini ve yine parasızlıktan sıkıntıya düşerek türlü güçlükler ile hukuk tahsilini tamamlayıp avukatlığa başladığını yazar.

İKİNCİ BÖLÜM : (99 - 105)

Bu bölümde 13 Haziran 1337 tarihli İleri gazetesinde Ethem Ruhi, “Siyasî simalarımız”, adlı yazdığı bir makalede Yusuf Kemal Bey'den bahsetmiş ve onun hakkında şunları söylemiştir : “Yusuf Kemal henüz efkârı umumiyemizin tanıyamadığı pek yakından bilmediği bir Türk dehasıdır. Bu zekâ eğer Türk muhitinde daha müsait, daha münevver bir muhitte yetişmiş olsa idi emin olalım ki, daha büyük mazhariyetlere beğam olurdu, fakat ilm-ü irfanını gelişi güzel rakamlara ortaya koyamayan fırsat ve zaman-ı münasib-i zuhur etmedikçe meydana çıkmayan bu gibi kemâlât ehlini biz pek tanımıyoruz. Yusuf Kemal, bu gün Türk âlem-i irfanının en yüksek bir siması, milletin (dâhî) denecek bir evlâdı olduğu halde elyevm Ankara Hariciye Vekâletine gelmese idi yine ismini bile tanıyamıyacaktık.”

Yazar Ethem Ruhi Bey yine bu makalesinde Yusuf Kemal Bey'in tahsil hayatından bahsederek onunla Tıbbiye'de birleştiklerini, fakat Yusuf Kemal Bey'in siyasî mücrim olarak Tıbbiye'den çıkarıldığını ve kendisinin de Trablus'a giden mahkûmlar arasında olduğunu, fakat 1324 senesinde İstanbul'a döndüğünde Yusuf Kemal Bey'i seçkin bir avukat olarak gördüğünü yazar ve bu makaleyi de Yusuf Kemal Bey'i gençliğe tanıtmak maksadı ile yazdığını kaydeder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (106 - 109)

Bu bölümde yazar bir iş için İskeçe'ye gittiğini ve 1908 Temmuz'unun 23 cü günü İstanbul'a döndüğünde her yerin donanmış olduğunu görerek arkadaşlarından bunu sorduğunu ve Hürriyetin ilânını öğrendiğini yazar. Yusuf Kemal Bey, 1891 yılında memleketteki kötü idareyi yıkmak için teşekkül etmiş olan mektepliler cemiyetine girmiş olduğunu ve şayet Abdülhamit meclisi mebusanı toplantıya davet ettiği halde bundan vaz geçerse onu nasıl milletin malı yapacağını düşündüğünü ve ertesi günü kendisi gibi düşünenlerle beraber ellerinde bayraklar ve kendilerine katılan kafilelerle Babıali'ye geldiklerini yazar ve metalibi milliyeyi Sadrazama bildirmek üzere Sadrazama gittiklerini ve Sadrazamın da, "icabına bakarız", dediğini kaydeder.

Bu bölümün ikinci kısmında ise yazar adliyenin nasıl islâhı işine girildiğini Abdülhamit idaresindeki eğri hâkimlerin yerine doğrularının getirilmesi için uğraştıklarını ve bu maksatla Adliye Nazırı Hasan Paşa'yı istifaya razı ederek Manyasizade Refik Bey'in seçildiğini yazar fakat onun bu işi yapamadığını da şöyle anlatır: Refik Bey bana "Ben bu işi yapamıyacağım" dedi. Lâkırdıyı uzatmadım. Gittik yemek yedik. Yemekten sonra ayrıldık. Birkaç gün sonra zavallı Refik Bey hastalandı ve sonunda öldü. Öğrendiğime göre çıkarılacak hâkimlerin eşlerinin ve çocuklarının sızlanmalarına dayanamamış bundan da iş geri kalmış.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : (110 - 119).

Bu bölümde yazar, 31 Mart vak'asından bahseder. Türkiye'de meşrutiyet tarihinde ilk def'a olarak Sadrazam Kâmil Paşa'ya ademi itimat oyu verildiğini ve yaşasın Millî hâkimiyet sedaları ile Ayasofya meydanını çınlattıklarını anlatır. Yine yazarın kaydettiği gibi 30, 35 kişi meclise gitmişler ve başka arkadaşlarını bir müddet beklemişler ve gelmeyenler olunca bütün sorumluluğu üzerlerine almışlar. Bir ara Kayseri mebusu Hoca Kasım Efendi'yi askerlerin ne istediklerini öğrenmesi için aşağıya askerlere göndermişler ve geri geldiğinde Hoca Kasım Efendi onların ne istediklerini bilmediğini söylemiş. Sonradan asker namına içeri gelenler şeriat istediklerini söylemişler sarıklılardan da bir kısmı içeri girmek istemişler, fakat askerlerin sarıklılarla beraber olmadığı anlaşılmış. Meclisin dışındaki bir takım çavuşlar merkez kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın Serasker kapısından üzerlerine gelmekte olduğu rivayeti ile korkmuşlar. Yazar bunun üzerine hükümetle görüşmek üzere bir heyet seçildiğini ve kendisinin de bu heyete dahil olduğunu ve bir çok güçlüklerden sonra saraya gidebildiklerini anlatır. Mabeyinci Esat Paşa'ya Abdülhamit'i meclise davet ettiklerini, fakat bunu kabul etmeyince saltanat arabalarının biriyle gidip bu iradeyi askere tebliğ etmeyi istediklerini fakat bunun da kabul edilmediğini kaydeder. Fakat yazar iradeyi askere bildirdiği halde askerinin dağılmadığını ve kendisinin askere, memlekete bu gibi hareketlerin zararlı olduğunu anlatması üzerine dağıldıklarını söyler.

Yazar Kurtarıcı ordunun İstanbul'a girdikten sonra 31 Mart vak'asını tahkik için bir komisyon teşkil edildiğini ve kendisinin de bu komisyona seçildiğini söyler ve bu tahkikat esnasında Abdülhamid'in teklifleri ne için kabul etmediğini Esat Paşa'dan öğrendiğini yazar. Abdülhamit o zaman teklife şu şekilde cevap vermiştir: "Ben oraya gideyim de beni parçalasınlar öyle mi?" demiş. Saltanat arabalarıyla

meclise gitmek teklifine karşı da, "Beni götüremediler şimdi saltanat arabalarıyla aşağıdan biraderimi alacaklar, meclise götürecekler orada da kendisine biat edecekler," dediğini de kaydetmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM : (120 - 124)

Yazar bu bölümde Adana ilinde vatan evlâtlarının öldürüldüklerini ve Adana vak'asının sebebini tetkik edecek komisyona seçildiğini ve Adana'ya heyete dahil olarak gittiğini yazar. Yazar, burada yaptığı tahkik neticesinde hazırlamış olduğu raporları İngiltere Konsolosu'na verdiğini söyler. Çünkü İngiliz Konsolosu Ermenilerin iddialarına dayanarak bir rapor hazırlamış ve Adana olayını da müslüman eşrafın tertip ettiği şeklinde göstermiştir.

Yusuf Kemal Bey sonradan Konsolosun verdiği raporu Babikyan Efendi'ye (Tekirdağ mebusu) vermiş fakat Babikyan Efendi'nin raporu kendisine iade ettiği zamanda sonuç kısmının eksik olduğunu görmüş fakat Babikyan Efendi kendisine bu kısmının verilmediğini söylemiş, sonra da belki Tokatlıyanda yemek yerken düşürmüş olabileceğini ilâve etmiştir. Fakat Babikyan Efendi'nin ertesi günü kalp krizinden vefat etmesi üzerine yazar rapor'un yalnız kendi imzasını taşıdığından dolayı ve Babikyan'ın raporu olmadığından gündeme alınıp üzerinde mütalâa açılmadığından kendisinin de bu bahiste rapor muhteviyatından bahsetmediğini kaydeder.

ALTINCI BÖLÜM : (125 - 127)

Yazar bu bölümde Fransa'ya tahsile gittiğini ve oradaki tahsil hayatından bahseder. Tahsil sırasında Japonya'nın Paris sefarethanesinden, talebe yetiştirme hakkında mülâkat istediğini ve mülâkat neticesinde öğrendiklerini talebe cemiyeti toplantılarının birinde anlattığını ve Japonya'da olduğu gibi Türkiye'ye döndüklerinde bir Türk Üniversitesi'nin açılmasını ve Türk asistan ve doçentlerinin yetiştirilinceye kadar yabancı profesörlerin kullanılacağını ve yetişenlerin yerini alabileceklerine karar ve söz verdiklerini yazar.

Yazar bu kısımda Balkan felâketleri sırasında Osmanlı Talebe cemiyetinde Türk olmayan öğrencilerin Türklere hakaret ederek birer birer cemiyetten ayrıldığını buna üzülen Türklerin de Cenevre civarındaki Petit köyünde toplanarak Türkten gayri kız almayacaklarına ve Türk duygusunu kuvvetlendirecek bir takım sözleşmelerde bulduklarını yazar. Paris'e tahsil için gelenlerin Türklüğün yüzünü ağartacak şekilde imtihanlarını vererek memleketlerine döndüklerini de kaydeder.

YEDİNCİ BÖLÜM : (130 - 131)

Yazar bu bölümde İngiltere'de bir yıl kaldığından dolayı Adliye Nezaretine baş muavin olarak tâyin edildiğini ve o zaman Adliye Nezaretinde İngiltere'den yeni gelmiş Mr. Clark adında bir müşavirin bulunduğunu ve Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin arasında harp açılınca yerine kendisinin getirildiğini yazar. Kendisi bu vazifesinde iken Hâkimlerin müstakil olduklarını ve teftiş altında bulundurulamayacaklarını söylediğinden ve adliyede bir takım yeniliklerin yapılması fikrinde olduğundan Nâzım İbrahim Bey'le aralarının açıldığını ve kendisinin istifa ettiğini, fakat istifasının kabul edilmediğini anlatır.

Yine bu bahiste yazar, Türkçü Halit Bey'in kızı ile evlendiğini ve bu hanımın "Kemalim Vatan yolunda çalışmalarında senden metanet bekliyorum" diyerek ona cesaret verdiğini de nakleder.

SEKİZİNCİ BÖLÜM : (134 - 137)

Yazar bu kısımda Mondros mütarekesinin yapılması ile kendisinin de Adliye'den ayrılmasının zarurî olduğunu, fakat istifasının kabul olunmadığını bir müddet daha vazifede kaldıktan sonra Arif Hikmet Paşa'nın Nazır olması ile istifa edip Avukatlığa başladığını kaydeder.

Yazar yine bu bölümde kendisinin Kastamonu Mebusu seçildiğini ve Misakı Milliye'yi hazırlayan encümünde çalıştığını ve Misakı Milliye'nin Türk Cemiyeti'nin sonradan yaptığı bilhassa siyaset savaşında bir kalkan olduğunu ve hep onun kabülünü ve tahakkukunu istediklerini anlatır.

Yazar yine bu bahiste 1920 yılının Martında Çamlıca'daki evinden meclise gitmek için çıktığını söyler, fakat yollar Rum ve Ermeni askerleri tarafından tutulmuş olduğundan kendisini geri çevirirler ve güçlüklerle Üsküdar'a kadar gider. Limandaki harp gemilerinin toplarını İstanbul üzerine çevirdiklerini gördüğünü ve oradan motörle Ortaköy'e çıktığını ve meclise geldiğinde arkadaşlarının da büyük bir keder içinde olduklarını anlatır.

DOKUZUNCU BÖLÜM : (138 - 143)

Bu bölümde yazar İstanbul'un müttefik devletler tarafından işgalinden sonra İstanbul'da mebusluk görevinin imkânsız olduğundan arkadaşları ile anlaşarak Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmeğe karar verdiklerini ve Salih Paşa'ya müracaat ederek kendilerine trende yer tedarik etmelerini rica ettiklerini yazar. Ve bu suretle trenle Arfiye'ye ve oradan da Drezin'le, Doğançay'a gelmişlerdir. Geyve kaymakamı kendilerini karşılamış fakat onları nezaret altına almıştır. Bunu sorduklarında, İzmit mutasarrıfının bir Heyeti Nasıha geliyor diye telgraf çekmesinden ileri geldiği anlaşmıştır. Bunun üzerine yazar, Mustafa Kemal Paşa ile telgraf muhaberelelerinde bulduklarını kendilerinin Heyeti Nasıha olduklarını bildirdiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da verdiği cevapta: "Şifreniz okundu, maksadı seyahatleri anlaşıldı. Ankara'ya teşrifinize intizar ederiz", diye telgraf çektiğini ve bilhassa Gara kadar gelip karşıladığını söyler.

ONUNCU BÖLÜM : (144 - 245)

Yazar bu kısımda 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldığını ve 5 Mayıs'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında ilk İcra Vekilleri toplantısı yapıldığını anlatır. İşe başladıktan sonra Yusuf Kemal Bey diğer devletlerin nasıl davranacaklarının malûm olduğunu bir kere de Rusya'nın bize karşı ne tavır takacağını öğrenmenin faydalı olacağını söylemiş, Bekir Sami Bey'in o tarafa gitmek tasavvurunda olduğunu ve kendisine bunu öğrenmesini rica edelim teklifinde bulunması üzerine kendisinin de onunla gitmesi uygun görülümüştür.

Yazar Erzurum'a geldiğinde Kâzım Karabekir Paşa ile görüştiklerini ve Paşa'nın askeri seferber edip Kars'a ve Sarıkamış'a gitmek istediğini ve doğu sınırlarını

mızda ikinci bir cephenin açılmasının muhtemel olduğunu heyete söylediğinden bahseder, bunun üzerine hem heyetin hem de Kâzım Karabekir Paşa'nın imzası ile Ankara'ya bir telgraf çekildiğini ve istenilen müsadenin de Ankara'dan verildiğini yazar.

Yazar, Erzurum'dan hareket edecekleri gün İstanbul'dan gelen gazetelerde kendilerinin idamının istendiğini okuduğunu ve oradan hareket ederek Temmuzun 19 uncu günü Moskova'ya vardıklarını ve oradaki hâtıralarını anlatır. Orada iken İstanbul'dan gelmiş ve Türkiye komünistleri adını taşıyanlar Bekir Sami Bey'le alay ederek şu sözleri söylemişler : "Siz bu sosyalistlikten, komonistlikten ne anlarsınız ki bolşeviklerle müzakereye geldiniz?" demişler ve bir dahaki gelişlerinde Yusuf Kemal Bey Başkandan müsaade isteyerek onları imtihana çekmiş ve bu hususta mağlûmatları olmadığını görek onlara : Türkiye Komonistleri adını taşımaya hakları olmadığını kendilerine Komonist diyebileceklerini, fakat bunun yanında Türkiye adını koyamayacaklarını çünkü Türki'yeyi hiç bir surette temsile yetkileri olmadığını ve şayet bu nasihatlerini dinlemezlerse kendileri hakkında lâzım gelen muamelenin yapılmasını Bolşevik hükümetten isteyeceğini söylemiş ve bundan sonra da onlar bir daha Türkiye Komonistleri heyeti sıfatı ile hareket etmemişlerdir.

Yine bu bahiste yazar, Moskova'ya geldiklerinde Karahan'la görüşmeleri için uzun bir zaman beklediklerini ve nihayet 4 Ağustosta Karahan'ın kendilerini kabul ettiğini ve bu görüşmede Litovsk muahedesine dayanarak Ermenistan üzerine taarruzumuzun bir takım siyasî düşüncelerle ve Avrupa umumî efkârını gücendirmemek için uygun görmediği ve Ermenistan işini kendilerinin hal edeceklerini ve nihayet bir aya kadar da yolu açacaklarını söylediğini nakleder.

Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami Bey'in raporu ile bir de Lenin'le konuşulanları Ankara hükümetine bildirmek üzere Moskova'dan ayrıldığını ve bu konuşmada Lenin'in Ermeniler ile yapılan muahede için şunları söylediğini bildirir: "Biz o muahedeyi yapmakta hata ettiğimizi anladık, düzeltmeğe çalışacağız. Biz düzeltmezsek siz düzeltiniz".

Yusuf Kemal Bey arkadaşlarını Moskova'da bırakarak Türkiye'ye dönmek üzere hareket ettiğini ve binbir güçlüklerle Trabzon'a gelişini ve orada Ankara hükümeti ile hem de Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmelerini yine bu bahiste anlatır. Oradan Büyük Millet Meclisine gönderdiği raporda aynen bu bahse dercedilmiştir. Bu bahis bundan başka Yusuf Kemal Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Bey'e ve Kâzım Karabekir ve Hariciye Vekili Muhtar Bey'in gönderdiği telgraflarla Rus elçisi Medivani'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Kazım Karabekir Paşa'nın da Medivaniye yazdığı mektupları ihtiva eder.

Yusuf Kemal Bey Ankara hükümetine emanetleri tevdi ettikten sonra bir müddet izin alarak Kastamonu'ya gitmiş kendisi orada iken Hariciye Vekili Ahmed Muhtar Bey'den aldığı bir mektupta Ali Fuat Paşa'nın sefir olarak Moskova'ya tayin edildiğini ve Yusuf Kemal Bey'i de müsteşar olarak birlikte götürmek istediği bildirilmiş ve buna cevaben Yusuf Kemal Bey kendisinin gitmesinin lüzumu olmadığını Çiçerin'in son teklifine karşı hükümetimizin verdiği cevabı Ruslarca kabul olunursa muahedenin imza edileceğini kabul olunmadığı takdirde Çiçerin'in o zaman noktai nazarına göre muahedenin imza edilmesinin parafe halinde kalacağını, bu iki suretin hangisi tahakkuk ederse etsin kendisinin orada bulunmasına hacet olmadığını ve

Ali Fuat Paşa'nın merasimden ibaret olan imza hususunu ifa edeceğini söyleyerek müsteşarlığı kabul etmediğini söyler.

Yazar yine bu bahiste Kastamonu'dan Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafı kendisine okuması için verdiğini yazar. Rusya'nın Ankara sefiri Medivani Gümrü'ye gelip Kâzım Karabekir ile görüşmüş, Lenin ve Stalin'den aldığı bir şifrede Sovyet Rusya'nın Büyük Millet Meclisi ile siyasi bir âhitnâme ve askerî bir ittifaknâme akdetmek hakkındaki arzusunu bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey bu telgrafı okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylediğini kaydeder: "Isıtmakta olduğumuz demir tavına geldi. Demiri tavında döveceğiz. Hemen bir heyet yollıyacağız". Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa "kim gidecek?" diye sormuş. Yusuf Kemal Bey'de müsaadenizle ben gideceğim Paşam", demiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da kendisine selâhiyet vererek Rusya'ya gönderdiğini ve o sırada Gümrü muahesinin yapıldığını ve Ermenilerin istilâ etmiş oldukları vatan parçalarının geri alındığını demirin tavına geldiğini anlatır.

Yazar, Moskova'ya ikinci gidişlerinde birincisinden daha farklı karşılandıklarını ve kendilerine askerî merasim yapıldığını yazar. Moskova'da Çiçerin ile görüştikleri sırada Çiçerin onlara şunu sormuş : "Niçin geldiniz?" demiş. Buna cevaben de Yusuf Kemal Bey, "niçin çağırдыңız?" demiş. "Biz çağırmadık" cevabı karşısında Medivani'nin imzası ile yazılı mektup gösterilince şu cevabı vermiş: "Evet mümessilimizin mektubu. Burada muhtelif devlet murahasalarından mürekkep bir konferans toplanacak ona çağırılmışlar", demesi üzerine Yusuf Kemal Bey: "Biz sadece Sovyet Rusya murahasaları ile görüşüp anlaşsaksak bir muahede akdetmek için geldik başka hükümetlerle burada görüşecek bir işimiz olmadığı gibi bahsettiğiniz Konferansa iştiraka da selâhiyetimiz yoktur." cevabını verdiğini söyler.

Yazar yine bu bölümde, Stalin ve Çiçerin ile neler görüştiklerini uzun uzun anlatmakta ve uzun görüşmeler neticesinde 9 Mart günü anlaşmaya vardıklarını ve neler üzerinde anlaştıklarını birer birer sıralamakta ve bunların başında da Misakı Milli'nin Rusya hükümeti tarafından resmen tanındığını söylemektedir. Yine yazar 18 Mart 1921'de Türk - Sovyet muahedesinin merasimle imzalandığını fakat bir sene evvel düşman donanmasının İstanbul'a doğru çevrilmiş toplarını hatırladığını ve İngilizler ile yaptıkları ticaret muahedesinden dolayı Rusların da işine geldiğinden muahedenin altına 18 Mart yerine İstanbul'un işgal yıldönümü olan 16 Mart tarihi koyduklarını kaydeder. Yusuf Kemal Bey Rusya hükümetinin o sene vereceği on milyon altın rublenin beş milyonunun emrine verildiğini ve Moskova'dan hareket ederek Bakü'ye geldiklerini ve orada çok iyi karşılandıklarını fakat Bakü'den hareket eden trenin, Gümrüğe geldiği zaman oradan daha fazla ileriye gitmesine müsaade edilmediğini görünce kumandanları kompartımanına çağırarak onlara : "Gürcistan reisine söyleyin eğer tren hareket etmez ise Kâzım Karabekir Paşa'dan altınları Türkiye'ye götürmek üzere bir alay asker istemeğe mecbur kalacağım," dediğini ve trenin 13 saat bekledikten sonra hareketine müsaade edilerek Kars'a gelip ve orada altınları teslim ettiğini anlatır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM : (246 - 279)

Yazar bu kısımda kendisi İnebolu'da iken Hariciye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa'dan gelen bir telgrafta Franklin Bouillon'un İnebolu tariki ile geleceğini ve onunla mutlaka müzakerede bulunması icap ettiğini ve Rus ve Efgan muahedelerinin meclise kabulü için lâzım gelen izahatı vermek üzere acele Ankara'ya gelmesi istendiğini yazar. Yusuf Kemal Bey, yolda Franklin Bouillon'un söylediği şu sözleri nakleder : "Siz bu muharebede mutlaka muvaffak olacaksınız. Her ne zaman bir millet böyle genci ihtiyarı, çoluğu çocuğu ile bir işe sarılırsa o mutlaka başarır. Geçtiğim yerde gördüklerim bunu anlatıyor."

Yazar Franklin Bouillon'un Ankara'da konuşulan şeyleri hükümetine bildirmek için müsaade istiyerek Adana'ya gittiğini söyler.

Yazar İstanbul mümessili Hamit Bey'in cephe yoluyla bir telgraf yolladığını yazar. Hamit Bey bu telgrafında prensipler üzerinde anlaşmışımızdan dolayı Franklin Bouillon'un tekrar gelerek işi bitirmesini tavsiye eder ve kendi vasıtası ile İstanbul'daki Fransız komiserliği yoluyla Franklin Bouillon'a bir telgraf çekilirse pek iyi bir tesir yapacağını söyler. İcra Vekillerinin tasvibi ile yazar, Hamit Bey'e cevap verdiğini ve bunun üzerine Franklin Bouillon'un Ankara'ya tekrar geldiğini anlatır. Bu gelişinde Franklin Bouillon ile sert tartışmalar olmuş, kapitülasyonlar meselesi tartışılmıştır. Daha sonra yazar, Fethi Bey'in bir formül bulduğunu ve bunun da İcra Vekilleri tarafından kabul edilip te sadece kendisi tarafından kabul edilmediğini bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın neden muhalif kaldığını sorması üzerine izahat verdiğini söyler. Bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın bu işi meclise getirdiğini ve meclisinde Misakı Milli'den ayrılmamağı hükümete, Hariciyeye ve murahhasımıza kat'i olarak emrettiği halde Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransız hükümeti ile çizilmiş hududunu kabul etmeğe mecbur kaldığını ve 20 Teşrinvevvel 1921'de Ankara itilâfnamesinin yapılmış olduğunu anlatır.

ONİKİNCİ BÖLÜM : (280 - 281)

Yazar, bu bölümde Başkumandan ile cepheye gidişini anlatır. Bu seyahatten Başkumandanın gayesinin o günlerde düşmana karşı bir taarruz hareketi yapılabilir mi bunu öğrenmek ve buna lüzum olduğunu da Hariciye Vekili tarafından kumandanlara söyletmek ve onların vereceği cevabı Hariciye Vekiline dinletmek olduğunu fakat onların verdikleri cevapta o günlerde öyle bir taarruz yapılamıyacağı mütalâasında olduklarını kaydeder.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM : (282)

Yazar, burada ameliyat geçirdiğinden evde yatmakta olduğu bir sırada, Başkumandan ve İcra Vekilleri heyeti reisinin ve yaverlerinin kendisini ziyarete geldiğini ve bir ara Mustafa Kemal Paşa'nın onlara dışarıya çıkmalarını söyledikten sonra Yusuf Kemal Bey'e şunları söylediğini nakleder : "Arzu ettiğini yapmağa gidiyoruz, düşmanı geri atacağız".

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM : (283 - 284)

Yazar, bu bölümde 26 Ağustos 1922'de Türk askerlerinin cepheyi yardıklarını ve Yunan askerini denize dökmenin sevinci içinde olduğunu ve Paris'te iken Poin-

care'ye söylediği sözü hatırladığını yazar. O söz şudur : "Düşman mutlaka Türk topraklarından çıkacaktır". Yazar yine burada İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le kendisinin İzmir'e Başkumandanın yanına gitmeleri istendiğinden oraya gittiklerini ve İzmir'de Mudanya mütarekesi hazırlıklarını yaptıklarını ve sonra Başkumandan ile beraber Ankara'ya döndüklerinde istasyonda Ankaralıların Başkumandanı sevinç ve hürmetle karşıladıklarını anlatır.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM : (285 - 292)

Yazar, bu bölümde ameliyatın iyi netice vermediğini ve bundan dolayı da mühim bir zamanda vekil vekili ile idarenin doğru olmayacağından Hariciye Vekâletinden istifasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulünü ve kendisinin de Avrupa'ya gitmesine müsaade istediğini ve istediği müsaadenin verildiğini yazar. Çekilen telgrafı da aynen bu bahse koymuştur.

Yine aynı bahiste Rauf Bey'in İcra Vekilleri Reisliğinden istifa etmesi üzerine Fethi Bey'in seçildiğini ve ondan boşalan Adliye vekilliğine de kendisinin getirilmesi istendiğini fakat Fethi Bey'le arasında anlaşamamazlık olduğundan bunu kabul etmediğini bundan sonra bir müddet elçi olarak İngiltere'de kaldığını anlatır. Fakat Anayasada yapılan değişikliğe göre bir kimsenin hem elçi hem de mebus olamayacağından kendisinin mebusluğu tercih edip Türkiye'ye döndüğünü yazar ve yine Londra'da bulunduğu sırada petrol kumpanyaları reislerinden Lord Ivenport'un seferathaneye gelerek, "Musul meselesi bizim için petrol meselesidir, bunda anlaşsaks vilâyet sizde kalabilir", dediğini ve kendisinin de bunu derhal Hariciyeye bildirdiğini yazar.

Yazar, yine bu bölümde Devletin ecnebi şirketleri ile arasındaki ihtilâflarda hakemlik ettiğini ve Haydar Paşa garı yangını davasında avukatlardan biri olarak çalışarak ihtilâfın sulhan hal olmasını temin ettiğini anlatır. Kendisine bu hususta çekilen telgrafları da bu bahise koymuştur.

ONALTINCI BÖLÜM : (193 - 199)

Yazar, bu bahiste Rusya ile yaptıkları muahedenin onaltı maddesinden birer birer bahsetmekte ve bu maddenin 16 Mart 1921'de imzalanmış olduğunu ve imzalanların da Rus murahhasları Çiçerin ve Korkmazof, Türk murahhaslarının da Yusuf Kemal, Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa olduğunu yazar.

Kitabın sonunda zeyl kısmı vardır. Bu kısımda Moskova muahedesine zeyl olan I/A, I/B ve I/C den bahseder.